

AGRÁRTÖRTÉNETI SZEMLE

*HISTORIA RERUM
RUSTICARUM*

KÜLÖNLENYOMAT

LIII–LIV. ÉVFOLYAM

2012–2013. 1–4. SZÁM

AGRÁRTÖRTÉNETI SZEMLE

HISTORIA RERUM RUSTICARUM

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA AGRÁRTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA

Szerkesztőség: Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1367 Budapest 5. Pf. 129.
Budapest XIV. Városliget, Vajdahunyadvár

Szerkesztőbizottság:

Cselőtei László, Estók János (szerkesztő), Fehér György (szerkesztő), Gheorghe Gorun (Románia),
Kaposi Zoltán, Orosz István (főszerkesztő), Novák László Ferenc, Pölöskei Ferenc, Romány Pál,
Nigel Swain (Nagy-Britannia), Székely György, Szuhay Miklós, Tóth Pál Péter,
Varga Zsuzsanna (szerkesztő)

Szerkesztőségi titkár: Szotyori-Nagy Ágnes

TARTALOM

TANULMÁNYOK

IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: A közbiztonság hatása a Homokhátság mezővárosainak 1631–1703 közötti gazdasági és társadalmi életére („A török alatt boldog volt Kecskemét...”)	1
NOVÁK László Ferenc: Szőlészet és borászat, borforgalom Nagykőrösön a 17–18. században	41
HEGEDŰS István: Az Andrássy család monoki ágának birtokviszonyairól	81
TAGÁNYI Zoltán: Csajanov és a volt harmadik (fejlődő) világ mezőgazdasága. A családi gazdálkodás és az egyszerűbb szövetkezetek Csajanov elméletében, valamint az összehasonlító agrártörténeti kutatások	99
VARGA Zsuzsanna: Az agrárlobbi történetének első fejezete: hálózatépítés és programalkotás	121

KÖZLEMÉNYEK

TÓBER Márta: A Duna–Tisza közti Homokhátság késő középkori tájhasználat a szakirodalomban	147
KOVÁCS-VERES Tamás Gergely: Bolyok és Ózd községek 16. századi dézsmajevzékei a korabeli források tükrében	163
CSOMA Zsigmond: Kultúrák kereszteződésében, kultúrák határán (Mikes Kelemen gazdaságtörténeti jelentősége)	199
HORVÁTH Gergely Krisztián: Agri-cultura. A magyaróvári főhercegi uradalom piacorientált átalakítása az 1810–1820-as években	211
KERESKÉNYI Miklós: Wilim János néptanító méhésznaplójáról (1850–1871)	229
MUSKOVICS Andrea Anna: A szamócatermesztés története és jelentősége Pócsmegyer gazdálkodásában	269

KRÓNIKA

BÁTI Anikó: A középkori magyar gazdaságtörténet kiemelkedő és mégis mellőzött kutatója. Emlékezés Belényesy Márta munkásságára	291
ZINNER Tibor: Barátként emlékezve Szakács Sándorra	295
ROMÁNY Pál: Gödöllő rektora volt... Emlékezés Cselőtei Lászlóra	299
KÁDÁR Imre: A növényátlálással kapcsolatos szemléletek fejlődéséről	303

SZEMLE

KÖVÉR György: A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látászögek (Ism. OROSZ István)	307
Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok (Ism. SZENDREI Ákos)	311
Szűcs Sándor, a magyar agrárműt kutatója (Ism. CSOMA Zsigmond)	320
Földindulások – sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében (Ism. KALÁSZ Péter)	322
Az útkeresés könyve. Gazdaszemmel. A hagyomány és ismeretátadás szerepe a vidéki társadalomban (Ism. PAPP Imre).....	325
VARGA Zsuzsanna: Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában (Ism. SCHELETT András)	328

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia

Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága anyagi támogatásával készült

E-mail-cím: agrartortszemle@mmgm.hu

HEGEDŰS ISTVÁN

AZ ANDRÁSSY CSALÁD MONOKI ÁGÁNAK BIRTOKVISZONYAIRÓL¹

Tanulmányunkban különálló, ám egymással – gróf Andrássy Dénes személyén keresztül – mégis összekapcsolható témák feldolgozására vállalkozunk. Elsőként az Andrássy család ifjabb vagy monoki ágának hitbizomány-alapítási körülményeit vizsgáljuk, annak történetét írjuk le, valamint bemutatjuk a monoki ág birtokában levő uradalmakat (kiterjedésüket, értéküket), melyek 1873-ra Andrássy Dénes kezén egyesültek. Ezután a jelenleg rendelkezésünkre álló pénztárkönyvek birtokában összehasonlítjuk a krasznahorkaváraljai központi (centrális) pénztár két évének állapotát, rávilágítunk az 1880-as éveket jellemző jövedelmi viszonyokra, meghatározzuk Andrássy Dénes fő bevételi forrásait. Fentiek alapján úgy gondoljuk, képet alkothattunk arról, hogy jótékony és művészetkedvelő arisztokrata miként, és főleg miből és mennyiből gazdálkodott, miből finanszírozta költséges életmódját és hobbijait. Tanulmányunk középpontjában nem egy uradalom, birtok vagy üzemszerkezeti egység, hanem egy személy birtoklástörténetének sarokpontjai állnak.

A GRÓF ANDRÁSSY GYÖRGY-FÉLE HITBIZOMÁNY

Egy hitbizomány alapító okirat, végrendelet, szerződés vagy királyi adomány útján jöhetett létre. Alapeszméje a családi, egységes vagyon továbbörökítésének gondolata volt az előre kijelölt utód számára. Az örökös nem haszonélvezője lesz, hanem időleges tulajdonosa a vagyonnak, melyet köteles fenntartani. A hitbizománnyal az allodiális birtokok öröklése is rögzültté vált (az alapítói akarattól függően), ilyen értelemben az ősiség és közte ellentmondás állt fenn. A hitbizományokról igen sok jogász és más szakember értekezett, sokuk az egész intézmény ellenében. A római jogban „fidei commissum” néven jelenik meg hasonló intézmény, Kossuth 1842-ben „hitre bizottság” néven fordítja. Létjogosultságát az idők folyamán sokan kétségbe vonták. 1847-ben az MTA pályázatot is kiírt reformja érdekében,² mely reformra azonban csak 1936-ban kerül majd sor. Deák Ferenc véleménye szerint a hitbizo-

1 A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

2 Ezen a pályázaton Benczúr János, Keresztúry József és Varga Soma pályamunkáit jutalmazták.

mány egy régi csökevény a magyar jogrendszerben, mely „a szabad földhármlás ellen való”.³ Területi megoszlása az országban rendkívül aránytalan (elsősorban a Dunántúlon volt többségben), valamint legnagyobb része a nagybérlok kezén volt, így később mind a parasztok földszerzését, mind pedig a kisbérletet eleve kizárta.⁴

Nagy a hasonlóság az alapítvány és a hitbizomány között, csak az egyik köz-, míg a másik magáncélra hagyományoz elidegeníthetetlenül. „A családi hitbizomány alapeszméje abban nyilvánul meg, hogy egy tekintélyes vagyon osztatlan és elidegeníthetetlen egészében conserváltassék a családban egymás után következő nemzedékeknek előre kijelölt valamelyik tagja számára.”⁵ Ez az elképzelés azonban eleve elmentés lehetett az alapító szándékaival, hiszen a család vagyonának megtartása mellett egy-egy tag vagyontalanná válhatott. Ám sokan gondolták, hogy a későbbiekre nézve, a vagyon és a nimbusz megtartásának egyetlen lehetősége a hitbizományi alapítás. Katona szerint a végső cél a „splendor familiae”⁶ (család fénye) elérése lehetne, hiszen az a nemzetet is felemelné, illetve elnémitaná azokat, akik az intézményt igazságtalannak és gazdasági-társadalmi szempontból károsnak ítélik meg.⁷ Azt azonban már nem fejtette ki, hogy mit is jelent pontosan ez a fogalom, és milyen úton lehetne elérni.

Magyarországon a hitbizományi intézményt először az 1687. évi IX. tc. rögzítette, mely lehetőséget adott, egyelőre a mágnások számára, királyi jóváhagyással hitbizomány alapítására. Egyes szerzők szerint éppen a „ius resistendi” és a Habsburg-ház örökletességének becikkelyezése utáni kiengesztelésnek tulajdonítják a hitbizományok alapításának engedélyezését. Az intézmény jogi elődjének tekinthető az Aranybulla 1351. évi megújítása, mely magába foglalta az elidegenítés tilalmát a birtokokra vonatkozóan. Az 1723. évi L. tc. az alapítás jogát már az egész nemességre kiterjesztette, egészen 1850-ig azonban egyetlen köznemesi hitbizomány sem alakult. Ekkor még nem lehetett az ősi vagyont átalakítani, kizárólag szerzettet, adományként kapottat, illetve megtakarításból vásároltat – tehát csak a szabad rendelkezésűt – lehetett hitbizománnyá tenni. A következő szabályozás az 1852. november 29-i királyi rendelettel történt, amely az ideiglenes törvényi szabályozások kibocsátásáig az osztrák polgári törvénykönyv idevágó rendelkezéseit tette irányadóvá. Az 1861-ik országbírói értekezleten visszaállították a régi magyar magánjogot, illetve elfogadták az ősiség eltörlését, ám a hitbizomány intézménye érintetlen maradt.⁸ Ezt majd az 1862. október 9-i királyi leirat pótolja. Az új eljárási szabályokat azonban csak az 1868. évi LIV. tc. 21. (§), majd az 1869. április 9-i igazságügy-miniszteri rendelet állapította meg, mely annyiban jelentett módosítást, hogy ekkor

3 ACZÉL Béla: *A hitbizomány története, bírálati és megreformálása*. Pusztaföldvár [1937.] 1.

4 NAGY József: Hitbizományok Magyarországon a 20. században. In *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei. Tanulmányok a történelemtudomány köréből*. Szerk. BESZE Tibor – MISKEI Antal. Eger 2007. 301. (297–312.)

5 KATONA Mór: *A magyar családi hitbizomány*. Budapest 1894. 5.

6 A fogalmat Frank Ignác használta művében.

7 KATONA 1894. 12.

8 ERDÉLYI Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542–1852). I–II*. Budapest 1912. I. 146.

tól a hitbizományok megváltoztatásához is királyi jóváhagyás volt szükséges, viszont nem szabályozta a rendelet az öröklés módját (1920 után kormányzói jóváhagyás). Az ősiség eltörlését követően az alapítások is megsokszorozódtak, mondhatni tömegessé váltak. A gyorsuló és kiterjedtebb hitelfelvetelek, majd az azzal sokszor együtt járó eladósodások okaként, azt megakadályozandó, egyes „gondos” családfők hitbizományokat tettek örökösük és családjuk jövője érdekében. A hitbizományok száma 1867 előtt 34,⁹ 1892-ben 70 darab volt, 1914-re ez a szám felment 91-re, amely akkor 1311 ezer hektárnyi területet tett ki.¹⁰

Ha az alapító több hitbizományt tett, ahogyan az Andrássy család idősebb ágában is történt (gróf Andrássy Károlyné által 1874-ben), a továbbiakban lehetőség volt secundo- és tertioigeniturára is. Ilyenformán az elsőszülöttségi ág kihalása után a hitbizomány tovább öröklődhetett, de csak úgy, ha egy ág kezében több hitbizományi vagyon nem egyesült. Ha több hitbizománnyal bíró családnak közös sírboltja van, amely az osztás alkalmával az egyik ágnak jut, a többi család köteles hozzájárulni anyagilag annak fenntartásához. Az Andrássyak esetében is felmerült ez az eset, aminek a vége pereskedés lesz. A hitbizományi vagyon értékét emelni csak objektív alapon lehetett; azon kizárólag hasznos és értékes beruházást lehetett végrehajtani. Teher vagy kölcsön kérése ügyében csakis a hitbizományi bíróság ítélezhetett, s ahhoz igen erős indok szükségeltetett.

Az Andrássy család két jelentősebb hitbizományt tett birtokai egy részének meghatározott öröklési rend szerint való fenntartására. A család első hitbizományát gróf Andrássy György 1853 és 1855 között a fiatalabb ág tagjaként, míg az idősebb ág részéről gróf Andrássy Károlyné alapította 1874-ben. Dolgozatunk szempontjából az előbbi lesz kiemelkedő fontosságú. A család másik ágának hitbizományait és egyéb birtokait ez alkalommal nem tekintjük vizsgálatunk tárgyának.¹¹

9 ÖSTÖR József – PETROVAY Zoltán: *Hitbizományi jog. A hitbizományi jog szabályainak szövege és magyarázata. Az egyes hitbizományok keletkezésének és viszonyainak ismertetése, alapítólevelek. I–II.* Budapest 1937. II. 1.

10 ACZÉL [1937.] 15.

11 Szükségesnek érezzük röviden összefoglalni az idősebb (vagy betléri) ág alapításait. Gróf Andrássy Károlyné gróf Szapáry Etelka fiai számára tett 1874-ben hitbizományi alapításokat birtokaiból, melyek mindegyike elsőszülöttségi volt. Fiai közül Manónak (1821–1891) Parnó, Gyulának (1823–1890) Töketerebes, Aladárnak (1827–1903) Homonna központtal (ehhez tartozott a letenyei uradalom is!). A szigetvári hitbizományt gróf Andrássy Aladár és neje, báró Wenckheim Leontin alapították 1892-ben Sándor fiuk, majd annak másodszületett fia részére, ám elsőszülöttségi rend szerint. A két tiszadobi hitbizomány közül az egyiket ifj. gróf Andrássy Gyula, a másikat gróf Andrássy Aladár alapította, mindkettőt 1892-ben. 1887-ben gróf Andrássy Manó alapította a betléri hitbizományt, melyet 1929-ben egy budapesti házzal cseréltek fel örökösiei.

*Az Andrássy család hitbizományi alapításai
Hajnal Hugó közlése alapján.¹²*

Alapítás éve	Alapító neve	Terület (katasztrális holdban)
1867	Gróf Andrássy György	45 780
1874	Gróf Andrássy Károlyné	8 645
1874	Gróf Andrássy Károlyné	8 936
1874	Gróf Andrássy Károlyné	4 870
1892	Gróf Andrássy Gyula	25 570
1892	Gróf Andrássy Gyula	6 774
1892	Gróf Andrássy Aladár	8 534
1892	Gróf Andrássy Aladár	8 918
1894	Gróf Andrássy Manó	27 064

Andrássy György (1797–1872) a monoki ág egyedüli örököséeként, az eddig feltárt dokumentumok bizonyossága szerint 1853 májusa és 1855 szeptembere között, kétféle hitbizományt alapított két fia, Dénes (1835–1913) és ifjabb György (1846–1871) számára. A hitbizomány első alapítási időpontjának meghatározása problematikus, mivel az eredeti okmánnal nem rendelkezünk, illetve arra vonatkozóan nem találtunk semmilyen más információt. Rendelkezésünkre áll a krasznahorkai vár raktárából számozatlanul és jelzetek nélkül előkerült okirat,¹³ melynek datálása azonban nehézségekbe ütközik. Az iratnak eddig mindössze művészettörténeti vonatkozású pontját említette a szakirodalom.¹⁴ Ilyen értelemben tehát az irat nem ismeretlen, de köz- és gazdaságtörténeti jelentőségére eddig senki sem figyelt fel, senki nem fordított kiemelt figyelmet vizsgálatára.

Azért tartjuk fontosnak részletes leírását, mivel egy eddig nem ismert, ám alapvető fontossággal bíró dokumentumról van szó. Segítségével megismerhetjük az alapító motivációit, sőt, a hitbizomány alapításának jogi kulisszái mögé is betekintést nyerhetünk. Mindazonáltal későbbi elemzéseink szempontjából is lényeges elemnek tartjuk az okfejtés megalapozását. Mivel a talált dokumentum hivatkozik egy 1853. április 30-i végrendeletre, így ennél a dátumnál mindenképpen később kellett keletkeznie. Tovább szűkítik a vizsgált okmány keletkezésének időintervallumát tartalmi és formai jellegzetességei. Az 1867-es hitbizományi okmánnal nem teljesen egyezik meg, sőt attól néhány jelentős pontban és számadatban különbözik. A hitelesítés, az aláírás és a datálás is hiányzik róla. Ugyanakkor szemmel látható, hogy jogilag megfelelően előkészített, hitelesítésre váró iratról van szó. E megállapítások alapján, véleményünk szerint arról a dokumentumról lehet szó, amelyet Andrássy György Ferenc József 1860. március 7-i¹⁵ előirányzata szerint terjesztett volna be új-

12 HAJNAL Hugó: *A családi hitbizomány*. H. n. [Budapest] 1913. 68–69.

13 Hitbizományi okmány. [H. n., é. n.] (Jelzet nélkül, számozatlanul a krasznahorkai vár raktárában.)

14 A dokumentumból egyik alpontját emelték ki, amelyben az ásvány-, pénz- és lepkegyűjteményről esik szó: LÖRINCÍKOVÁ, Silvia: Az Andrássyak betleri és krasznahorkai öröksége. *Történeti Múzeológiai Szemle* 2009. 9. 138., valamint BASICS Beatrix [et al.]: *Gróf Andrássy Dénes: egy műpártoló és műkedvelő arisztokrata: 1835–1913*. Somorja 2006. 10.

15 ERDÉLYI 1912. I. 149–150.

ra, már véglegesített formában az uralkodó elé. Az elfogadásra azonban, egyelőre nem ismert vagy csak sejtett okok miatt, nem került sor. Másik lehetőségként felmerülhet még az 1858. október 30-át megelőző időpont, mivel a dokumentumban használt, ún. konvenció forint (más néven „rajnai” vagy „császárf forint”) addig a dátumig volt törvényes fizetőeszköz. A dokumentum keletkezésének megállapításához további adalék lehet, hogy abban Abaúj-Torna vármegyét említene. A vármegye ugyanis az adott időhatárokon belül, csak 1850 és 1860 októbere között létezett, az 1867-es újraegyesítését megelőzően.¹⁶ De a biztos dátum megállapítása további információk hiányában még sajnos várat magára.

Az okmány fontosságát emeli számunkra, hogy az eddig feltárt dokumentumok közül elsőként tudhatjuk meg belőle, hogy pontosan milyen uradalmakra volt osztható az ifjabb vagy monoki ág kezelésében levő birtokállomány a 19. század közepén, az úrbérrendezést követően. Bár egy statisztikai kiadvány már az 1848 előtti időszakról is közölt adatokat¹⁷ az id. György kezelésében levő birtokokról, de úgy vélem, hogy a későbbi adatok tükrében azok nem tekinthetők sem relevánsoknak, sem pedig teljeseznek, mivel területnagyságról nem számolnak be, továbbá mindössze két uradalmat határoznak meg (egyelőre nem uradalmi központként): a monokit és a krasznahorkaváraljait.¹⁸ Az uradalmak szolgálatában álló gazdatisztek neveit, funkcióit azonban részletesen felsorolja a munka.

A bemutatott okiratban elsőszülött fia, Dénes számára a következő ingatlanokat rendelte édesapja¹⁹ (ezeket a forrásban található sorrendben, uradalmakra tagolva közlöm). Dénesé lett a krasznahorkai uradalom, melyhez Krasznahorkaváralja mezőváros; Jólész, Hosszúrét, Pacsa, Gócs, Hárskút, Dernő, Kiskovácsvágása helységek; Óvíz és Honnalippa puszták tartoztak; a Szepes vármegyében fekvő Uhorna helység, Hnyilec pusztá; az Abaúj-Torna vármegyében fekvő részjóságok: a Szilicén, Jósvafőn, Jabloncán, valamint az Almás, Körtvélyes és Varbóc határában levő szőlők. Művelési ágak megoszlásában az uradalom, az okmány szerint, 637,4 hektár szántóból, 27,6 hektár rétből, 346,5 hektár legelőből és 9386,6 hektár erdőből állt. Becsértékét, a kisebb királyi haszonvételek jövedelmével együtt, 413 020 convertibilis forintra vették fel.

Szintén Dénesé lett a Gömör és Abaúj-Torna vármegyei csetneki uradalom. Ehhez, a Csetnek és Hankova községekben fekvő javakon kívül, a következő birtokok tartoztak: a közbirtokosságilag és királyi haszonvételeként kezelt következő javak, Ochtina, Rochfalva, Nagy-Szlabos, Lehota, Restér, Geczal, Pelezmány, Kis-Szlabos, Márkuska, Badárka, Feketepatak, Felső-Sajó, Rhédova, Rekenyeufalu, Sebespatak, Kúntaplócza; jószágrészek és puszták Pelsőc, András, Jósvafő, Csetnek, Kerekerdő, Vacsharaszt, Tornava, Somkút és Csákány helységekben. A krasznahorkai uradalomhoz hasonlóan ezen uradalom egy része is királyi adomány, másik része az

16 Abauj-Torna vármegye története. In *Magyarország vármegyei és városai: Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Szerk. SZIKLAY János – BOROVSZKY Samu. Budapest 1896.

17 *Magyar gazdatiszti névtár 1848. szökő évre*. Szerk. FÉNYES Elek. Pest 1848. 114–115.

18 Annak vizsgálatát, hogy az adott időben valóban csak két uradalomra tagolódt-e a birtokállomány, a későbbi kutatások feladatának tekintjük.

19 Az adatok táblázatos összesítését lásd a függelékben.

Andrássy Mátyás és Monoky Anna házasságából származó szerzemény volt. Művelési ágak megoszlásában az uradalom 69,3 hektár szántóból, 49,4 hektár rétből és 1694,7 hektár erdőből állt. Becsértéke, a királyi haszonvételekkel együtt, 123 995 convertibilis forint volt.

Ő kapta volna a Zemplén vármegyei lazonyi uradalmat is, melyhez Lazony, Lask és Csebb települések, Sztrázsi-pusztá és a szerednyei szőlő tartoztak. Az uradalom 845,8 hektár szántóból, 586 hektár rétből, 118,7 hektár legelőből és 533,8 hektár erdőből állt, becsértéke, a királyi haszonvételekkel együtt, 289 349 convertibilis forint volt.

Dénes örökréséhez tartozott még Kassa városában 4 ház, melyek összértéke 38 000 convertibilis forint volt, valamint 200 000 convertibilis forint becsértékkel a dernői vasgyár és tartozékai (Dernő, Gócs és Tapolca helységek és bányák). Érdekes, hogy az okmány ennél a szakasznál óvja, sőt figyelmezteti a leendő birtokost és annak örökösét az „iparüzletek veszélyére”, mely id. György szerint leginkább a hozzá nem értésből és a befektetett idő hiányából fakadhat.

Fiatalabb fia, György számára a következő ingatlanokat rendelte édesapja.

A Zemplén vármegyei monoki uradalmat, melyhez Monok és Bekecs helységekben, a Harangod és Taktaföldvár pusztákon majorsági földek és egyéb haszonvételek (királyi és territoriális) tartoztak. Része volt Megyaszó mezőváros nyolcada; Legyesbénye, Mád és Tarcal környéki szőlők és részbirtokok, a tarcali curialis házhely, illetve az akkor még zálogban levő Szada helység határának fele, Megyaszó újabb nyolcada és a felsőlúci pusztá, melyek a Monoky Anna-féle örökségből valók voltak. Művelési ágak megoszlásában az uradalom 2961,3 hektár szántóból és szőlőből, 637,8 hektár rétből, 1223 hektár legelőből, 683,6 hektár erdőből állt, becsértéke 739 412 convertibilis forint volt.

Az Abaúj vármegyei Halmaj helységet és Kis-Kinizst, valamint Bakson részjószágot, melyek mindösszesen 378 hektár szántót, 330,6 hektár rétet, 98,8 hektár legelőt és 49,2 hektár erdőt tartalmaztak, és 125 751 convertibilis forint becsértékkel rendelkeztek.

Felső- és Alsó-Nyitra vármegyében az örökséghez tartoztak különböző részjószágek Nagy-Kosztolány mezővárosban, Za-Kosztolányban, Vieszka-pusztán, Miava, Verbó, Ó-Tura, Brezova, Krajna, Kosztolna, Vágyóc, Podola, Veszele és Csejte helységekben. Ezek összesen 145,4 hektár szántóból, 41,9 hektár rétből, 28,1 hektár legelőből, 3,5 hektár erdőből álltak, és összesen 64 871 convertibilis forintnyi értéket képviseltek.

Alsó-Nyitra vármegyében a hitbizomány tartozékai voltak Románfalva helységben, Tománi-pusztán és Nemeskürtben egyéb részjószágek, összesen 268,9 hektár szántó, 23,7 hektár rét és 474,7 hektár erdő, 103 910 convertibilis forintnyi becsértékkel.

Györgynek rendelte még édesapja a Monoky Anna-féle örökségből származó, Sáros vármegyei somosi uradalmat, melyhez részjószágek tartozott Somos mezővárosban, Somosújfalú helységben, illetve a ghymesi és lovakházi pusztákban. Az uradalom 327,5 hektár szántóból, 72,9 hektár rétből és 762,5 hektár erdőből állt, összértéke 103 656 convertibilis forintot tett ki.

A hitbizományi örökségül szánt uradalmak ismertetése után lássuk, hogy milyen feltételekhez szabta az alapító a hitbizomány további öröklődését, vizsgáljuk meg

annak határozatait. Korai halála esetére id. György az 1834. február 9-i házassági szerződésével ellentétben nem 8000, hanem 10 000 forintnyi évenkénti özvegyi juttatást biztosított felesége, Gróf Königsegg Aulendorf Franciska számára. A hitbizomány tényleges átvételét fiai 24. életévének betöltéséhez kötötte, annak eléréséig édesanyjukat jelölte ki gyámjukként. Továbbá az özvegyi járadék beszámítása mellett biztosította felesége számára az általa választott hitbizomány haszonélvezeti jogát fiainak nagykorúsága után is, ennek külön szabályozását azonban a felekre bízta.

Az okiratban leányai, Mária (1834–1916) és Erzsébet (1840–1926) örökségéről is gondoskodott. Szerzett javainak, beruházásainak összértékét 4 gyermeke között kívánta megosztani. Szerzett javai a következők voltak. A monoki uradalomban 1066,8 hektár szántóföld, 194,6 hektár rét, 483,8 hektár legelő, 341,8 hektár erdő, 155,4 hektár szőlő. A krasznahorkai uradalomban, Váralján 60,4 hektár szántó, 25,9 hektár rét, 66 hektár erdő, Jólészen 7,8 hektár szántó, 7,7 hektár rét, 12,9 hektár erdő, Hárskúton 5,2 hektár szántó, 21,8 hektár erdő. A csetneki uradalomban 27,6 hektár szántó, 26,3 hektár rét, 647,3 hektár erdő. A csejtei, somosi, lazonyi uradalom a csebbi jószággal együtt. A földbirtokok értékét 850 000 convertibilis forintra, a beruházások értékét 150 000 convertibilis forintra becsülték, így a leányokra eső rész egyenként 250 000 forintot tett ki. Ezt az értéket későbbi szerzeményei és befektetései arányában növelhetőnek jelölte meg (ennek megfelelően 1867-ben már egy magasabb összeget határozott meg).

A kétrendbeli hitbizományra egyenlő arányban terhelte a két lánya részére kifizetendő örökségi részt, leendő özvegy javadalmazását, valamint az 1853. április 30-i végrendeleti intézkedésében foglalt, és az utána leendő tartozásait és adósságait.

Az alapító okiratban gróf Andrassy György meghatározta, hogy valamelyik fia elhalta esetén a hitbizomány egy kézben, a másik fiúgyermeknél egyesüljön. A fiág elhalásával engedélyezte a leányági örökösödést is. Ebben az esetben azonban az örökösnek kötelező volt, ha más családból származott is, az Andrassy nevet csatolni saját nevéhez. Az öröklésből az alapító kizárta a törvényesített és fogadott gyermekeket, illetve a szerzetesrendi papokat. Saját ága kihalásával a másik, idősebb vagy betléri ág kezelésére hagyta volna hitbizományi javait.

Az idő szerinti hitbizományi birtokosok özvegyei számára megállapított ellátás (ún. *apanage*) összegét évi 4000 forintban határozta meg, azok mindenkori fiú- és/vagy leánytestvérei számára évi 2000 forintot állapított meg. A leányok hozományi összegét 10 000 forintban határozta meg (ez azonban nem vonatkozhatott az alapító leánygyermekre, Erzsébetre és Máriára). Külön meghagyta az örökösök számára, hogy a krasznahorkai várat, mint jövőbeni családi temetkezési helyet, illetve 1848-tól a családi levéltár őrzési helyét tartsák meg akkori állapotában, az elkerülhetetlen javításokról sose feledkezzenek meg. Külön határozott továbbá a lazonyi templom toronnyal való ellátásáról, valamint érem-, lepke-, ásvány- és könyvgyűjteményének eladásáról. Végso aktusként a családi címerhez a „Nun viveri, sen esse” mottót csatolta.

A hitbizomány-alapítást az uralkodó már 1855. szeptember 25-én előzetesen engedélyezte, de különböző feltételekhez kötötte végleges jóváhagyását. Gróf Andrassy

György még 1856-ban beterjesztette a kassai kerületi kormányzósághoz a kért módosításokkal kiegészített okiratot, de azt – újabb módosításokat kérve – visszaadták számára (ennek részleteiről egyelőre nem rendelkezünk adatokkal). Miután ezeket is végrehajtotta, azt 1857-ben ismételten benyújtotta. Ferenc József három év után, 1860. március 7-én jelzett vissza számára, de még mindig azzal a meghagyással tette ezt, hogy az alapító okiratot végleges jóváhagyásra és hitelesítésre ismételten be kell nyújtani.²⁰

1861. június 23-án – az országbírói értekezlet határozatának megfelelően – újra életbe lépett a régi magyar magánjog. Ezt követően, 1862. október 9-én, királyi leirat szabályozta a hitbizományokat (Erdélyi Aladár közlése szerint azonban csak november 29-én), mely az osztrák polgári törvénykönyvet vette alapul. Ezekre a törvényi intézkedésekre reagálva a gróf újabb öt évet várva, csak 1866. január 8-án adta be hitbizományi alapítási tervezetét a magyar királyi kancellárián, miszerint azt a bekövetkezett jogi és családi változások miatt módosította, egyúttal kérte újbóli elismertetését. 1866. január 29-én kelt nyilatkozata szerint ezekbe a módosításokba idősebb fia, Andrassy Dénes is beleegyezett, sőt haszonélvezőként a somosi uradalmat már ekkor saját kezelésébe is vette.²¹

A helyzet, bár egyértelműnek tűnik, egy újabb adalék hozzáadásával jelentősen bonyolódik. Az idősebb fiú, Andrassy Dénes ugyanis – a szakirodalom és a források tanúsága szerint – 1866 áprilisában [6-án] nőül vette a bécsi polgárleányt, Hablawetz Franciskát. Az apa már korábban tudomást szerezhetett erről az általa egyáltalán nem tolerált, valamint rangon alulinak számító kapcsolatról, így a hitbizomány megváltozásának feltételeit fogadathatta el az 1866. januári nyilatkozatban Andrassy Dénessel. Ebben a fiú önként lemondott a korábbi hitbizományi okmányban lefektetett örökségéről.

A kancellária az okiratot ezek után, az Andrassy György által 1866. május 16-án megtett pótvégrendelkezés folyamánként, május 21-én, véleményezést kérve küldte át az illetékes eperjesi kerületi táblának.²² Ott nem találtak kivetnivalót az okiratban, így a kancellária az elmaradhatatlan módosítási és véglegesítési felszólítás után azt az uralkodó irányába 1867. március 2-án továbbengedte. A Ferenc József általi ünnepélyes hitelesítésre 1868. június 3-án került sor.²³

Ezzel az alapítólevéllel ismételten kétközpontú hitbizományt létesített. A változás főbb pontjai a következők voltak: a nagyobb, krasznahorkai-monokit immáron kisebb fia, György számára, a kisebb területű somosit (a kassai két házzal együtt) idősebb fia, Dénes számára rendelte. Az idősebb György grófnak, ahogy azt korábban említettük, nyomós oka volt kizárni fiát az öröklésből. Bár a házasság és az az-

20 ERDÉLYI 1912. I. 149–150.

21 Andrassy György 1867-dik évi hitbizományi okirata. Számozatlan dokumentum a krasznahorkai vár raktárában. (Részleteit közli: ÖSTÖR–PETROVAY 1937. II. 34–37.) Teljes terjedelemben olvasható: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii LXVII. köt. 947–958. Iktatva: MOL D 189. Abszolutizmuskori Levéltár, Magyar Királyi Udvari Kancellária. Általános iratok. 1867. 3297. iktatószám.

22 ERDÉLYI 1912. I. 149–150.

23 Teljes terjedelemben olvasható: MOL K 19. Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára, Királyi Könyvek LXVIII. köt. 32–41. Iktatva: MOL K 21. Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára, Általános iratok. 1868. 7212. iktatószám.

zal járó botrány nagy port kavarhatott a korban (noha annak visszhangjáról eddig nem találtunk információkat), mégsem számított egyedinek, hogy egy arisztokrata polgári származású feleséget választ magának. Példaként említhetnénk itt akár Széchényi György (1828–1897) vagy Széchényi Ödön (1839–1922) esetét.²⁴

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy hogyan rendelkezett az 1867-es okmány az öröklésről. Fiatalabb fia, György számára a következő ingatlanokat rendelte édesapja: krasznahorkai uradalom (637,4 hektár szántó, 263,7 hektár rét, 372,4 hektár legelő és 9388 hektár erdő, becserké 433 671 forint), csetneki uradalom (69,3 hektár szántó, 49,4 hektár rét, 2557,8 hektár erdő, becserké megközelítőleg 130 194 forint), lazonyi uradalom (845,8 hektár szántó, 586 hektár rét, 118,7 hektár legelő és 533,8 hektár erdő, becserké 400 000 forintot tett ki), Kassa városában egy ház (becserké 23 100 forint), dernői vasgyár (becserké 210 000 forint), monoki uradalom (3734,6 hektár szántó és szőlő, 895 hektár rét, 1404,7 hektár legelő és 683,6 hektár erdő, becserké közel 840 000 forint). Az Abaúj vármegyében fekvő halmaji és kis-kinizsi részjószág (378 hektár szántó, 330,6 hektár rét, 98,8 hektár legelő, 49,2 hektár erdő, becserké 121 539 forint), Nyitra vármegyében több részjószág (145,4 hektár szántó, 41,9 hektár rét, 28,1 hektár legelő, 3,5 hektár erdő, becserké 68 115 forint), Nyitra vármegyében a románfalvi és más részjószágok (268,9 hektár szántó, 23,7 hektár rét, 474,7 hektár erdő, becserké 200 000 forint), a kassai házak közül kettő (becserké 23 100 forint).

Idősebb fia, Dénes számára az 1867-es okiratban mindössze a somosi uradalmat hagyta, mely 561 hektár szántót és rétbirtokot, 1078,9 hektár erdőt foglalt magába, és becserké 262 500 forint volt. Az első hitbizományi alapításban rendelt állandékokhoz képest a számára örökségként hagyott birtokmennyiség radikálisan csökkent.

A hitbizomány lehetővé tette, fiú utódok hiányában, a leányok öröklését is, azzal a kitételrel, hogy az Andrassy nevet a családi névhez csatolni szükséges („saját névéhez a hitbizományi alapító nevet csatolni”²⁵). A hitbizomány az alapító leánygyermekre is átszállhatott a fiág kihalásával, amely 1913-ban, Dénes halálával be is következett. A hitbizomány birtokosa kötelezve volt nővérei számára mindaddig, míg hajadonok, 1500 forintot, hozományul pedig 10 000 forintot juttatni.²⁶ Az alapító ismét kizárta az örökösödésből a szerzetesrendek tagjait, illetve a fogadott vagy törvényesített gyermekeket. Megkövetelte továbbá a „születéshez és álláshoz illő” házasságot is.²⁷ Ez utóbbi kitétel azonban 1872. április 20-i toldalékában visszavonta.²⁸ Az okirat utolsó módosítása jelentős újabb családi események miatt következett

24 BALLABÁS Dániel: Széchényiek a változó világban – különös tekintettel a házassági kapcsolatokra (a reformkortól a második világháborúig). In *Családok, családfák, generációk. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2007. május 2–3-án megrendezett tudományos konferencia előadásai*. Szerk. BANA József – KATONA Csaba. Budapest–Győr 2007. 11–35.

25 MOL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii LXVII. 947–958. (Lásd még: www.mol.arcanum.hu)

26 Lásd *uo.*

27 Egyéb hitbizományi alapító levelekben egyébként aránylag kevés a kötelezés rangnak megfelelő házasságra, tehát ilyen szempontból a gróf Andrassy György-féle okirat tekinthető konzervatívnak.

28 ÖSTÖR–PETROVAY 1937. II. 30.

be. Kisebbségi fia, az 1867-es kedvezményezett gróf Andrassy V. György 1871. június 4-én, Madeirán elhunyt. Az ifjabb örökös már korábban levelet intézett apjához, melyben kérte, hogy bocsásson meg fivérének.²⁹ A család másik ágából származó gróf Andrassy Manó is támogatta a kitagadott Dénes visszavételét az örökségbe. Az alapító gróf, a magyar királyi igazságügy-minisztériumtól 1872. november 7-én kapta meg a pótrendelkezésekkel módosított díszokmányt egy levél kíséretében.³⁰ Nem sokkal ezután, december 19-én az apa, Andrassy IV. György elhunyt.³¹ Egy másik helyen egyébként az olvasható, hogy a hitbizományi bíróság december 17-én már kihirdette a hitbizományi rendelkezést,³² de ezt az adatot egyelőre pontatlannak kell tartanunk.

Így 1873-ban gróf Andrassy Dénes átvehette apai és családi örökségét a hitbizományi birtokokkal egyetemben.

Andrassy Dénes életének nagy részét birtokaitól távol, külföldön töltötte, emiatt egy megbízható, de családon belüli személyre volt szüksége, aki birtokai ügyeit igazgatta és képviselte. A két központú hitbizomány gondnoka haláláig Andrassy Manó gróf (1821–1891) volt. Ez tulajdonképpen egy szimbolikus pozíció volt, amelynek birtokosa volt jogilag a legmagasabb szinten felelős a birtokok ügyeiért, a mindennapokban azonban nem felügyelte a birtokot. Őt követően Széchenyi Aladár gróf (1862–1936) – aki édesanyja (gróf Andrassy Erzsébet) révén hitbizományi örökös volt – lépett a gondnoki pozícióba.

Andrassy Manó halála után, a függőben maradt gondnoki ügyek rendezésére 1899. június 9-én került sor.³³ A két fél részéről Gál János uradalmi igazgató (a tényleges feladatokat ellátó, mai fogalmainkkal élve ügyvezető igazgató), Andrassy Géza megbízottja, Hodinka Mihály uradalmi főügyész, Andrassy Dénes megbízottja és Széchenyi Aladár látta el kézjegyével a jegyzőkönyvet. Ebben a következőt fektették le: a hitbizományi gondnoki működésből visszamaradt iratokat (kezelésre vonatkozó kimutatások, levelezési és számadási ügyiratok stb.) a krasznahorkai vár családi levéltárába helyezik el, melyekbe a későbbiekben is szabad betekintést engedtek a feleknek. Kifizetésre került Andrassy Géza részéről – a szilicei tagosítás értékkülönbözeteiként – 8000 forint, valamint 6000 forintnyi készpénz, mely a Monokról a budapesti mintapincébe szállított borok értéke volt. Szó esik egy, a hitbizományhoz tartozó marhagulyáról is, melyet állítólag elidegenített Manó gróf, illetve egy 600 darabból álló juhnyájáról, melyet Váraljáról hajtottak át Monokra. Ezek ügyében a felek megegyezésre jutottak, mivel a korábbi beruházások értékét egyenrangúnak ítélték meg.

Az előzőekben áttekintettük az Andrassyak ifjabb, más néven monoki ágára vonatkozó hitbizományának keletkezését és annak körülményeit az 1850-es évek elejé-

29 Ezt a levelet korábban állítólag üveg alatt őrizték a krasznahorkai várban.

30 7588. sz. Díszokmány gróf Andrassy György nek (1872. november 7. – Bécs) – Štatny archiv Levoča. fond Andrassy – Krásna Hôrka. Kr. 509. fasc. 1. fol. 3.

31 GYÖRGY Tibor: *Krasznahorka és Bettlér*. Somorja 2003. 23.

32 *Magyarország vármegyéi és városai: Gömör és Kis-Hont*. Szerk. BOROVSZKY Samu. Budapest 1909. 338–339.

33 Jegyzőkönyv függőben maradt hitbizományi-gondnoki működésből fennmaradt ügyek elintézésére (1899. június 3. – Krasznahorkaváralja) – Štatny archiv Levoča. fond Andrassy – Krásna Hôrka. Kr. 509. fasc. 1. fol. 10.

től az egy kézen való egyesülésig, 1873-ig. Emellett ismertettük a két hitbizományi rendelkezés által lefektetett szabályozást, bemutattuk annak különbségeit, valamint az örökrészül szolgáló birtokállományok részletes adatait. A következőkben a krasznahorkaváraljai uradalomra koncentrálva folytatjuk elemzésünket.

A KRASZNAHORKAVÁRALJAI URADALOM PÉNZTÁRAINAK FŐBB PÉNZÜGYI TÉTELEI AZ 1883-AS ÉS 1884-ES PÉNZTÁRKÖNYVEK ÉS KIMUTATÁSOK ALAPJÁN

A jobbágyfelszabadítás, az egyre növekvő közterhek, a fejlődő hitelkapcsolatok, valamint a kialakuló bérleti rendszerek megkívánták a gazdaságok és birtokok belső forrásainak folyamatos és állandó figyelemmel kísérését, mely az egyre fejlettebb számviteli rendszerben öltött testet. A Lőcsei Állami Levéltár (Štatny archív Levoča) állományába tartozó, az Andrássy család ifjabb ágára vonatkozó pénztárkönyvi kimutatásainak vizsgálata érdekes adalékkal szolgálhat a krasznahorkaváraljai uradalom és Andrássy Dénes jövedelmi viszonyainak kutatása során. Dolgozatunkban az 1883-as³⁴ és 1884-es³⁵ éveket összegző kimutatásokat, pénztárkönyveket elemeztük és mutatjuk be. A pénztárkönyvi kimutatások természetesen nem adhatnak teljes rálátást egy birtok vagy uradalom gazdálkodására, ahhoz mindenképpen szükséges lenne más dokumentumok felhasználása is (például: folyó- vagy zárszámadások, termény- vagy állatösszeírások, illetve későbbi datálású dokumentumok).

A vizsgálat tárgyának számító 1883-as dokumentumot Morvay Ferenc uradalmi pénztárnok készítette és látta el szignójával 1884 februárjában. Az 1884-es dokumentumon nem található ilyesfajta datálás és aláírás, de valószínűsíthetően ezeket is ő készítette, mivel az 1885-ből származó pénztárkönyvön ismételtelen az ő aláírása szerepel. A kimutatások mindkét esetben tartalmilag két részre oszthatók. 1883-ban külön könyvelte el az ún. „centrális pénztár” és a „gazdasági és erdészeti” pénztár bevételeit, illetve kiadásait. Az általános mezőgazdasági, szántóföldi és legelőgazdálkodásból eredő és az erdészetből származó pénzügyek tekintetében elválasztásukat minden bizonnyal az azokból eredő jövedelmek és később befektetett összegek kezelése követelte meg. Az erdészeti ágazat kiemelkedően fontos szerepét mutatja hasznának a vaskohászatba, a dernői vasgyárba fektetése. A dernői vasgyár termelékenységének, termelési és egyéb gazdasági adatainak feltárása – a kutatások eredményes és teljes folytatása érdekében, valamint a gyárnak a közép-európai ipartörténetben betöltött, vélelmezhetően fontos szerepe miatt – elkerülhetetlen a későbbiekben számunkra. Az 1884-es esztendőben – a rendelkezésemre álló két dokumentum-

34 Kimutatás a krasznahorkaváraljai uradalmi pénztár 1883-ik év végével való állapotának (1884. február 14. – Krasznahorkaváralja) – Štatny archív Levoča. fond Andrássy – Krásna Hôrka. Kr. 508. fasc. 4. fol. 10–11.

35 Főkönyvi kimutatása a Krasznahorkaváraljai uradalmi pénztár 1884-ik évi bevételeinek és kiadásainak – Štatny archív Levoča. fond Andrássy – Krásna Hôrka. Kr. 508. fasc. 4. fol. 12–13. Kimutatás 1884-ik évről – Uo. fol. 14–15.

ból – a főkönyvi kimutatás³⁶ nem tartalmaz ilyen jellegű bontást, mindössze bevételi és kiadási oldallal rendelkezik. Ellenben a másik dokumentum, az ún. „1884-es kimutatás”³⁷ már szintén megkülönböztet „centrális pénztárat”, valamint „krasznahorkaváraljai uradalmi pénztárat” (természetesen mindkét pénztár rendelkezik bevételi és kiadási oldalakkal). Ennek adminisztrációja valószínűsíthetően közös volt.

A két év kimutatásainak felépítése alapján előzetesen megállapítható, hogy Andrassy Dénes összes birtokainak központi, azaz centrális, más néven főpénztára Krasznahorkaváralján volt. Ez azért kedvező, mert ezekből az iratokból megismerhetők Andrassy Dénes jövedelmi viszonyai. Komplettebb, a teljes élettartam viszonyait rögzítő vizsgálathoz egyelőre nem áll rendelkezésünkre elegendő irat.

Mindkét év bevételi és kiadási oldalát, az összes tételt táblázatba foglalva, először a centrális pénztárakat, majd a krasznahorkaváraljai uradalmi pénztárakat mutatjuk be. A tételek neveit egyszerűsítve, nem szöveghűen, a tételek értékeit pedig egész forintra kerekítve közöljük.

Az 1883-as esztendő centrális pénztárának bevételi tételeit vizsgálva (melyek 14 rovatból állnak) megállapítható, hogy majd 35%-át tette ki a birtokbérletből származó jövedelem (közel 71 000 forint). A további bevételek között szerepel több mint 101 900 forinttal a váraljai és a monoki uradalmi pénztárból átvett összeg, mely az összes bevétel szinte pontosan 50%-a. A kiadások viszonylatából kiemelkedik (melyek összesen 20 rovatot foglalnak el) a Magyar Általános Hitelbanknak utalt 113 000 forintnyi összeg. Két magyarázata lehetséges egy ilyen hatalmas összeg kiadások közötti szereplésének. Egyrészt szolgálhatott a banktól felvett hitel törlesztésére. Ilyen nagy összegű hitelfelvételről azonban nem találtam utalást a feldolgozott forrásokban és a szakirodalomban. Másrészt, ami talán valószínűbb, hogy a külföldön tartózkodó gróf a bankon keresztül utaltatta ki maga számára uradalmainak bevételeit. Ennek bizonyítása azonban további vizsgálatokat igényel. A kiadási oldal további jelentős tételeit alkották a Dénes nővérei számára (Andrassy Erzsébet és Andrassy Mária grófnők) a hitbizományi okiratban meghatározott örökségi rész kifizetését szolgáló összegek, melyek 1883-ban összesen 51 300 forintot tettek ki.

A központi pénztár tételei után külön rovatban szerepelnek a krasznahorkaváraljai uradalom gazdasági és erdészeti pénztárának bevételi és kiadási mutatói. Ezeket vizsgálva meghatározható az uradalom fő profilja. A pénztárnak mind a bevételi, mind a kiadási oldal tekintetében további bontásokat alkalmazott, külön szerepelnek a gazdasági és az erdészeti tételek. A bevételi oldalon gazdasági tekintetben 22 rovat, erdészeti tekintetben 17 rovat szerepel, a kiadási oldalon az előzőek szerint 25 és 18 rovat szerepel. A legjelentősebb bevételi forrás az erdőgazdálkodás volt. Az összes egyéb gazdasági bevétel valamivel több mint 45 000 forintjával szemben az erdészeti bevételek majd 200 000 forintra terjedtek. Az erdészeti tételek közül a legjelentősebbek az épületfa (30 168 forint), mű-fa (82 661 forint) és szén-fa (60 896 forint) -eladásokból származtak. Azt azért mindenképpen hozzá kell tennem, hogy ebben az uradalomban voltak Andrassy Dénes legnagyobb kiterjedésű erdőbirtokai,

36 Lásd a 34. lábjegyzetet.

37 Lásd a 32. lábjegyzetet.

melyek 1893-ban 11 222,2 hektárra terjedtek ki. A gazdasági bevételek két jelentősebb tételeként a juhászatból (6386 forint), illetve a kocsmá bérletből (11 847 forint) származókat emelném ki.

A kiadási oldal tekintetében az előbbi arányok már megfordulnak, az összes egyéb gazdasági kiadás ugyanis 177 000 forintot tett ki az erdészet 74 000 forintjával szemben. Kiemelkedő tételnek számított a más pénztárakba áttett 120 000 forint, ami valószínűsíthetően más pénztárak egyensúlyát szolgálta. Állami és községi pótdadókra 12 500 forintot költöttek. Az erdészet kiadásait vizsgálva kiderül, hogy milyen jelentős haszonnal lehetett az ágazatot működtetni. Például az előzőekben az volt látható, hogy a szén-fa eladásából származó összeg majdnem 61 000 forintot tett ki, a szén-fa vágatásának bérköltsége pedig 1400 forint volt. Sőt, ha összeadjuk az összes erdőművelési és -ápolási, valamint -rendezési költséget (7000 forint), továbbá az erdészet alkalmazotti fizetéseinek egy részét (kb. 4500 forintot), akkor nagyjából 13 000 forintnyi összeget kapunk. A haszon értéke ezekkel az értékekkel számolva közel 470%-os volt. Az erdészeti kiadások legjelentősebb, mintegy 45 000 forintos tételét a dernői vasgyár rendelkezésére bocsátott ipari faanyag értéke jelentette.

A következőkben folytatjuk az 1884-es év – előző évihez hasonló – vizsgálatát. A centrális pénztárak adatait nézve megállapítható, hogy a központi bevételek 75%-a, 95 000 forint a haszonbérbe vett birtokok bérleti díjaiból folyt be. Az előző évtől eltérően ekkor nem vettek át jövedelmet a váraljai gazdasági és erdészeti pénztárból. Ennek a körülbelül 80 000 forintnyi összegnek a hiánya egyébiránt meg is mutatkozik a végösszegekben. A kiadási tételeknél jelentős összeggel szerepel, 54 000 forinttal (46%), a gróf számára küldött összeg, melyet Firenzébe utaltak ki számára. További 15 000 forint szerepel, melyet a krasznahorkai családi sírbolt építésére fordítottak, 20 000 forintot pedig a váraljai gazdasági pénztárba tettek át, mely itt kiadásként szerepel.

A váraljai uradalmi pénztár állapotát vizsgálva kitűnik, hogy az évben már nem bontják markánsan ketté a gazdasági és erdészeti pénztárakat. A bevételek két legjelentősebb tétele a birtok-, bánya-, malom-, kocsmá- és kovácsműhelybérekből származó 79 500 forint (40%), valamint az erdészeti termelvényekből származó 70 000 forint (36%). A kimutatás szerint a földművelésből, juhászatból származó bevételek az előbbiekkal összehasonlítva lényegesen elhanyagolhatóbb értékűként szerepelnek. A kiadások közül fontos kiemelnünk a Dénes növényei részére részletekben folyósítandó örökrész 38 000 forintos összegét (19,5%), amelyet 1884-ben az uradalmi pénztárból fizettek ki. Közadókra az előző évhez hasonlóan 11 000 forint körüli összeget fizettek ki. A gazdaság és az erdészet fenntartására ez évben összesen 112 000 forintnyi összeget fizettek ki, mely az összes kiadás több mint 57%-a volt. A dernői vasgyár számára juttatott értékek összességében az előző évihez voltak hasonlóak, 32 000 forintot (16%) tettek ki.

Összességében, a két év központi és váraljai uradalmi pénztárkönyveinek vizsgálatából a következő konklúziók vonhatók le. Mindkét esztendő bevételi és kiadási mutatói hasonlóképpen alakultak, szinte azonos tételekkel rendelkeztek, legfeljebb az egyes tételek összegeiben módosultak. A centrális pénztárban minden, más uradalmakból származó összesített összeg is szerepelt. Ezek közül a két évben kiemel-

kedtek a haszonbérleti díjként beszedett tételek. Kiadások tekintetében mindkét évben számolni kellett az Andrassy Mária és Andrassy Erzsébet számára fizetendő, a hitbizományi okmányban meghatározott örökrész részleteivel és annak kamataival, valamint a gróf Andrassy Dénes számára rendszeresen kiutalt kisebb, de jellemzően inkább nagyobb összegekkel. A váraljai uradalomban a legjelentősebb bevételi forrást a kiemelkedően jól profitáló erdészeti jövedelmek jelentették, amelyek azonban nem voltak minden évben, illetve nem minden évben voltak azonos nagyságúak. Emellett jelentős jövedelmek származtak a különböző malom-, kocsma- és bányabérletekből. A két évet összehasonlítva kitérünk a mindkét alkalommal a kiadási tételek között szereplő, a dernői vasgyár számára átadott faneműek igen magas értéke. Ezt vizsgálva felvetődhet a kérdés: vajon mennyi bevétellel szolgálhatott a vasgyár a gróf számára, ha megérte évről évre, minimálisan 30–40 000 forintnyi összeget investálnia annak működésébe?³⁸

Tanulmányunkban két jelentősnek ítélt kérdéskört vizsgáltunk meg annak reményében, hogy pontosabban körvonalazhatjuk az Andrassy család ifjabb ágának birtokviszonyait adott időszakban. Mivel az ág egyetlen leszármazója ebben az időben, édesapja halála után, 1873-tól Andrassy Dénes volt, az ő birtoklástörténetének vázlatát derítettük fel munkánk során.

Az ág hitbizományának alapítási körülményeit tisztázva, a korábbi pontatlanságokat javítva közelebb kerülhettünk a valósághoz. Mindennek ellenére, annak több más vonatkozását sem tudtuk részletesebben kifejteni. Felderítettük a hitbizományi öröklés folyamatát, az örökhagyás jogi és anyagi vonatkozásait, valamint a hitbizományi birtokok teljességét. A kutatás során egy eddig nem publikált dokumentumra is ráleltünk, amely a kutatás ígéretes folytatásával kecsegtet. A témánk szempontjából kiemelt Andrassy-birtokok hosszabb időintervallumot átfogó vizsgálata doktori disszertációnk témája. A hitbizomány átvétele és a statisztikai jellegű földtulajdoni címtárak (közismertebb nevükön „gazdacímtárak”) között eltelt időszak változásai-val egy másik tanulmányunk foglalkozik részletesebben.³⁹

Írásunk második részében két, az 1880-as évek közepén készült pénztárkönyvet mutattunk be és vizsgáltunk meg azzal a szándékkal, hogy megvilágíthatjuk Andrassy Dénes anyagi viszonyainak és jótékonykodásainak alapjait, amiről a korabeli sajtó is gyakran beszámolt. Megtudhattuk, hogy a tulajdonolt ingók és ingatlanok pénzügyi központja (centrális pénztár) Krasznahorkaváralján volt, valamint azt, hogy a legnagyobb és egyben legkisebb kiadással járó jövedelmeket az erdészet és a faki-termelés, fafeldolgozás jelentette.

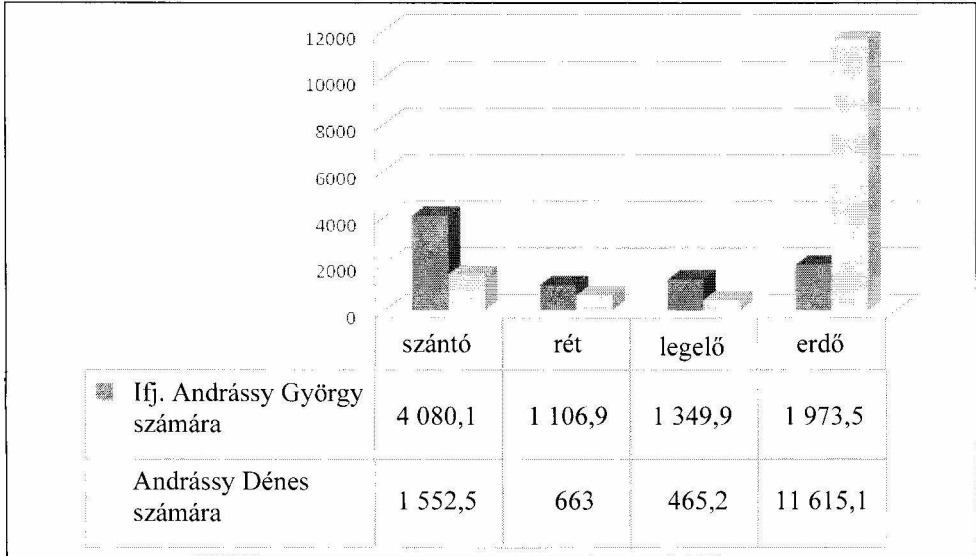
38 A dernői vasmű reformkori működéséről lásd BRIGOVÁ CZ László doktori disszertációját: *Egy főúri portré a 19. századból. Andrassy György gróf a reformkorban*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem 2011. 183–194. (Doktori védés időpontja: 2013. április 12.)

39 A témával doktori disszertációjában Brigovác László is foglalkozott. Lásd BRIGOVÁ CZ 2011. 160–161.

MELLÉKLETEK

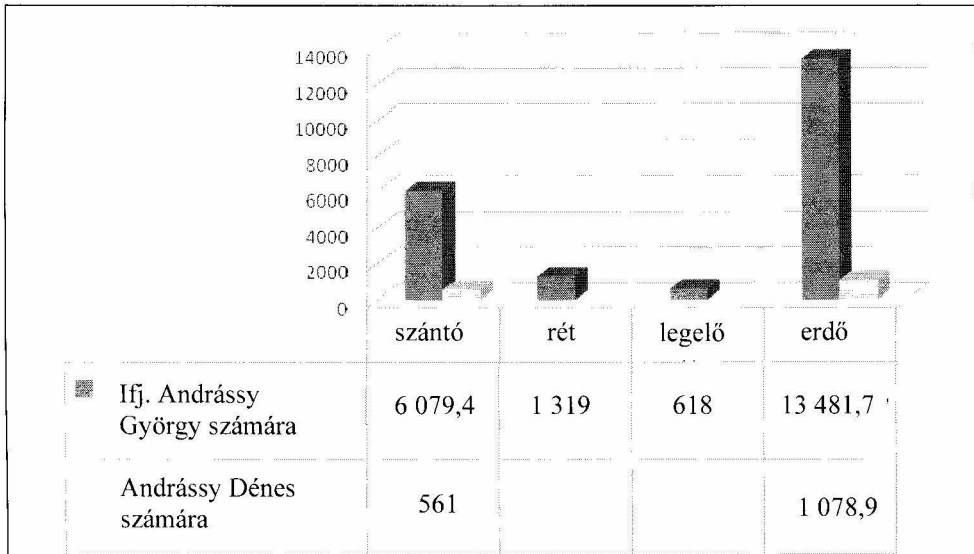
1. számú diagram

Az első hitbizományi okmány által juttatott terület, művelési ágak szerinti bontásban (hektárban)

2. számú diagram

Az első hitbizományi okmány által juttatott terület, művelési ágak szerinti bontásban (hektárban)

1. TÁBLÁZAT

A krasznahorkaváraljai centrális pénztár bevételei és kiadásai

1883			
Bevétel típusa	Összeg (forint)	Kiadás típusa	Összeg (forint)
Előző évi maradvány	10 524	M.Á. Hitelbanknak	11 3000
Birtok- és házbérletekből	58 575	Dénes nővérei részére	51 300
Birtok bérhátralékából	13 411	Dénes gróf részére kiutalt	5 000
Közjövödelmekből (Csetnek)	5 088	Monoki uradalomnak	17 182
Monoki pénztárból	19 393	Somosi uradalomba	787
Krasznahorkai pénztárból	82 511	Románfalvi uradalomba	2 035
Dénes nővéreitől	4 128	Kassai adók, Számlák, ügyvédi díjak, udvartartás, nyugdíjak	5 320
Monoki borok ára	10 000		
Vegyes	37	Vegyes	9 045
Összes	203 667	Összes	203 669

Forrás: Saját szerkesztés a hivatkozott kimutatások alapján

1884			
Bevétel típusa	Összeg (forint)	Kiadás típusa	Összeg (forint)
Előző évi maradvány	19 709	Dénes grófnak kiutalt	54 100
Bérletekből	98 501	Uradalmi províziók és kamatok	4 500
Borok ára	3 385	Krasznahorkai pénztárnak	20 000
Eladott lovakból	4 000	Lazonyi uradalmi kiadás	11 000
		Építési és helyreállítási költségek	25 183
		Ügyvédi díjak	1 000
		Hitbizományi ügyek kiadásai	2 000
Összes	125 595	Összes	117 783

Forrás: Saját szerkesztés a hivatkozott kimutatások alapján

2. TÁBLÁZAT

Az 1883-as év pénztári kimutatása		Az 1884-es év pénztári kimutatása	
Centrális pénztár bevételei	203 667 forint	Centrális pénztár bevételei	125 595 forint
Centrális pénztár kiadásai	203 669 forint	Centrális pénztár kiadásai	117 783 forint
Krasznahorkaváraljai gazdasági és erdészeti pénztár bevételei	253 243 forint	Krasznahorkaváraljai uradalmi pénztár bevételei	197 786 forint
Krasznahorkaváraljai gazdasági és erdészeti pénztár kiadásai	251 313 forint	Krasznahorkaváraljai uradalmi pénztár kiadásai	195 101 forint

Forrás: Saját szerkesztés a hivatkozott kimutatások alapján

HELYSÉGNEVEK:⁴¹

- Almás, Trencsén vm. (Jablonové, Sk.)
 Andrási, Pacsa (1899-ig), Gömör vm. (Pača, Sk.)
 Berdárka, Gömör vm. (Brdárka, Sk.)
 Bekecs, Zemplén vm. (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)
 Betlér, Gömör vm. (Betliar, Sk.)
 Brezova, Nyitra vm. (Brezovica, Sk.)
 Csákány, Nógrád vm. (Čakanovce, Sk.) ?
 Csebb, Zemplén vm. (Žbince, Sk.)
 Csetje, Nyitra vm. (Čachtice, Sk.)
 Csetnek, Gömör-Kishont vm. (Štítnik, Sk.)
 Dernő, Gömör vm. (Drnava, Sk.)
 Feketepatak, Gömör vm. (Čierny Potok, Sk.)
 Felsősjő, Gömör vm. (Vyšná Slaná, Sk.)
 Gecel, Gömör vm. (Kocel'ovce, Sk.)
 Gócs, Gömör vm. (Gočovo, Sk.)
 Halmaj, Abaúj vm. (BAZ m.)
 Hankova, Annafalva, Gömör vm. (Hanková, Sk.)
 Hárskút, Gömör vm. (Lipovník, Sk.)
 Homonna, Zemplén vm. (Humenné, Sk.)
 Jablonca, Abaúj-Torna vm. (Silická Jablonica, Sk.)
 Jólész, Gömör vm. (Jovice, Sk.)
 Jósvafő, Abaúj-Torna vm. (BAZ m.)
 Kiskinizs, Abaúj vm. (BAZ. m.)
 Kiskovácsvágása, Gömör vm. (Kováčová, Sk.)
 Kis-szlabos, Kisszabos, Gömör vm. (Slavoška, Sk.)
 Kosztolna (Kisegyház), Nyitra vm. (Kostolná Ves, Sk.)
 Körtvélyes, Abaúj-Torna vm. (Hrušov, Sk.)
 Krasznahorkahosszúrét, Gömör vm. (Krasnohorská Dlhá Lúka, Sk.)
 Krasznahorkaváralja, Gömör vm. (Krasnohorské Podhradie, Sk.)
 Kuntaplóca, Kuntapolca?, Gömör vm. (Kunova Teplica, Sk.)
 Lask, Zemplén vm. (Laškovec, Sk.)
 Lazony, Zemplén vm. (Ložín, Sk.)
 Legyesbénye, Zemplén vm. (BAZ m.)
 Lehota, Abaszállás (Lehota, Sk.)
 Letenye, Zala vm. (Zala m.)
 Mád, Zemplén vm. (BAZ m.)
 Márkuska, Gömör vm. (Markuška, Sk.)
 Megyaszó, Zemplén vm. (BAZ m.)
 Miava, Nyitra vm. (Myjava, Sk.)
 Monok, Zemplén vm. (BAZ m.)
 Nagykosztolány, Nyitra vm. (Veľké Kostolány, Sk.)
 Nagy-szlabos, Gömör vm. (Slavošovce, Sk.)
 Nemeskürt, Nyitra vm. (Zemianske Sady, Sk.)
 Ochtina, Martonháza, Gömör vm. (Ochtiná, Sk.)
 Oláhpatak, Gömör vm. (Vlachovo, Sk.)
 Ótura, Nyitra vm. (Stará Turá, Sk.)
 Parnó, Zemplén vm. (Parchovany, Sk.)
 Pelsőc, Gömör vm. (Plešivec, Sk.)
 Podola, Podolin, Szepes vm. (Podolíneč, Sk.)
 Rekenyújfalú, Gömör vm. (Rakovnica, Sk.)
 Restár, Gömör vm. (Roštár, Sk.)
 Rédova (1899-ig), Sajóréde, Gömör vm. (Rejdová, Sk.)
 Románfalva, Nyitra vm. (Rumanová, Sk.)
 Rochfalva (1899-ig), Rozsfalva, Gömör vm. (Rochovce, Sk.)
 Sebespatak, Bisztró (1899-ig), Gömör vm. (Rožňavské Bystré, Sk.)
 Somos, Sáros vm. (Drienov, Sk.)
 Somosújfalú, Sáros vm. (Drienovská Nová Ves, Sk.)
 Szada, Zemplén vm. (BAZ m.)
 Szigetvár, Somogy vm. (Baranya m.)
 Szilice, Gömör vm. (Silica, Sk.)
 Tapolca, Zemplén vm. (BAZ m.)
 Tarcal, Zemplén vm. (BAZ m.)
 Tóketerebes, Zemplén vm. (Trebišov, Sk.)
 Úhorna, Dénes, Gömör vm. (Úhorná, Sk.)
 Vacsharasz, Szepes vm. (Chrast' nad Hornádom, Sk.)
 Vagyóc, Nyitra vm. (Vaďovce, Sk.)
 Varbóc, Abaúj-Torna vm. (BAZ m.)
 Verbó, Nyitra vm. (Vrbové, Sk.)
 Veszele, Árva vm. (Oravské Veselé, Sk.)

41 A felsorolásban szereplő rövidítések: vm.: vármegye, m.: megye, Sk.: Szlovákia. A zárójelben levő településnév (elcsatolt terület esetén is) a mai hivatalos településnevet és országot, vagy azt a megyét jelenti, amelyhez jelenleg tartozik. A kérdőjel pontosan be nem azonosítható települést jelent.

ISTVÁN HEGEDŰS

**LAND OWNERSHIP OF THE MONOK BRANCH
OF THE ANDRÁSSY FAMILY**

The paper consists of the elaboration of two separate yet strongly connected subjects. The first theme is devoted to the circumstances of the fee tail settlement of the younger or Monok branch of the Andrassy family, as well as a presentation of those manors and estates owned by the Monok branch, including their size and value, which were united in the hands of Dénes Andrassy in 1873. This will be followed by a comparison of two years in the fiscal condition of the central pay office in Krasznahorkaváralja, highlighting the conditions of income in the 1880s, and identifying Dénes Andrassy's main sources of income. The discussion is not centred on a particular manor, estate, or other unit of management, but the history of land ownership associated with one person.

After clarifying the circumstances of the fee tail settlement and correcting some earlier inaccuracies, a more realistic picture can be obtained. The process of fee tail devise is explored, as well as the legal and material aspects of bequest, with an overview of all entailed estates. Research of the cash books related to the younger branch of the Andrassys, found in the Levoča State Archives, proved to be a valuable source for the exploration of the Krasznahorkaváralja manor and the income of Dénes Andrassy. The paper is based on the analysis and presentation of the cash books and statements relating to the years 1883 and 1884.